

О.В. Захарчук, д-р екон. наук
завідувач відділу інвестиційного та матеріально-технічного
забезпечення
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

РИНОК ОВОЧІВ В УКРАЇНІ

Досліджено проблеми розвитку ринку овочів в Україні в сучасних умовах. Обґрунтовано теоретичні та практичні положення формування ринку овочів в Україні та розробка практичних рекомендацій і напрямків щодо забезпечення його ефективного функціонування. На основі аналізу балансу попиту та пропозиції досліджено ємність національного овочевого ринку та потенційні експортні можливості ринку овочів.

***Ключові слова:** ринок овочів, експорт-імпорт, овочівництво, ціна, реалізація, ефективність.*

Постановка проблеми. Овочівництво є специфічною галуззю рослинництва, яка включає в себе великий набір овочевих культур, вирощуваних за різними технологіями, з різними термінами зберігання овочевої продукції, з різною собівартістю й ефективністю її виробництва. Глобалізація ж економіки гостро ставить питання про розвиток окремих галузей сільського господарства, які здатні забезпечити світову продовольчу безпеку. Крім того, перехід аграрного сектору України до ринкової економіки і членство України в СОТ зумовлює необхідність вирішення в науковому плані значної кількості питань, пов'язаних з економічним розвитком галузевих комплексів агросектору.

З огляду на те, що Україна вже сьогодні займає провідні позиції щодо світового виробництва аграрної продукції, природно виникають підстави до розгляду її як одного з пріоритетних ринків сільськогосподарської продукції.

У той же час виникає комплекс питань, пов'язаних з повноцінним розвитком ринку овочів, які потребують негайного розв'язання, зокрема, концептуальних ринкових основ розвитку в умовах трансформації економіки, на основі аналізу стану й тенденцій його формування та організаційно-економічних проблем його функціонування. Диспропорції у виробництві овочевої продукції, низька її рентабельність, концентрація виробництва в господарствах населення, відсутність повноцінної агропромислової ринкової інфраструктури та системи маркетингу,

критично низький рівень технічного та технологічного забезпечення промислового овочівництва, низька якість овочевої продукції та відсутність в Україні чіткої системи сертифікації сільськогосподарських підприємств за світовими та європейськими стандартами якості та норм безпеки продуктів харчування вказують на необхідність обґрунтування напрямів і заходів щодо подальшої модернізації галузі овочівництва в умовах трансформації економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем розвитку аграрного ринку, зокрема ринку овочів, висвітлені в роботах В. Амбросова, В. Бойка, Р. Близького, О.Вакуленко, Б. Губського, В. Криворучка, Т. Кучеренко, А. Лисецького, В. Муковоза, В. Роганіної, В. Рудь, П. Саблука, Р. Скупського, Б. Супіханова, О. Ульянченко тощо. Водночас дискусійними залишаються питання формування та функціонування ринку овочів в умовах трансформаційної економіки.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування теоретичних та практичних положень формування ринку овочів в Україні та розробка практичних рекомендацій та напрямків щодо забезпечення його ефективного функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною передумовою подальшого розвитку ринку овочів в Україні є об'єктивні процеси розвитку виробничих відносин і реалізація обґрунтованого економічного механізму відносин між ланками овочепродуктового підкомплексу в умовах трансформаційних змін. Галузь овочівництва зазнала суттєвих організаційних змін, які істотно вплинули на формування й функціонування ринку овочів та продукції їх переробки.

Значимість становлення вітчизняного ринку овочів, у першу чергу, пояснюється властивостями овочів як товарної продукції, що виділяється певною споживчою вартістю та впливає на весь шлях реалізації даного продукту, за умов забезпечення належного рівня конкурентоспроможності продукції овочівництва, зокрема через зростання технологічного рівня аграрного виробництва [1, с. 64].

Визначення і дослідження етапів формування та функціонування ринку овочів дозволили виділити ряд специфічних особливостей, що його характеризують, зокрема:

- забезпечення важливої складової продовольчої безпеки країни та соціальна залежність;
- залежно від особливостей суб'єктів ринку, що вступають у товарообмін, останній структурується в оптовий та роздрібний ринки, де реалізується овочева продукція у свіжому та переробленому вигляді;
- сезонність пропозиції, яка залежить від ресурсного потенціалу та

природно-кліматичних умов внаслідок неспівпадіння робочого та виробничого періодів, що спричиняє сезонність споживання, відповідно істотне коливання ринкових цін на неї;

- мала еластичність попиту на овочеву продукцію;
- формування значної частини доходів господарств населення;
- різноманіття форм власності в системі агропромислового виробництва, що спричиняє розпорошеність пропозиції й часто неефективне її формування тощо [2, с. 230].

Ринок овочів в Україні останніми роками динамічно розвивається, проте ще не насичений. Його відмінна характеристика від інших сегментів агросектору полягає в тому, що за правильного підходу до вирощування й маркетингу ця галузь є високорентабельною навіть у сезон перевиробництва овочевої продукції.

Площі, які зайняті під посівами овочів в Україні, демонструють динаміку до зменшення, і у 2016 році склали 442,0 тис га, що на 17,8%, або 96,0 тис. га, менше, ніж у 2000 році. Основні площі вирощування овочевих культур сконцентровано в областях з найбільш сприятливими умовами для їхнього вирощування (центральної, південної та східної частини України), на які припадає близько двох третин від усього виробництва овочевих культур. Поступове зниження посівних площ з року в рік продовжується.

Найбільшими виробниками овочів в світі є Китай. В минулому році в Китаї посівні площі під овочевими культурами і валове виробництво овочів склали відповідно 42,8 і 51,6% від світового обсягу. За цими двома показниками Китай вийшов на перше місце в світі за допомогою інновацій і впровадження техніки в овочівництві.

У Китаї, в результаті здійснення програми "Овочевий кошик" із 80-х років минулого століття в країні спостерігався бурхливий розвиток овочівництва, яке вже стало опорною галуззю розвитку національного сільського господарства. Пояснюється це зростанням виробництва для власних потреб, що обумовлюється зростанням чисельності населення в Китаї і рівня життя в країні, так і концентрацією виробництва овочевої продукції для зростаючого японського ринку. За рахунок дешевої робочої сили, кращих природно-кліматичних умов та розвитку технологій, які дозволяють довше зберігати свіжу продукцію, не втрачаючи її властивостей, великим компаніям, що спеціалізуються на торгівлі овочевою продукцією, вигідніше інвестувати кошти у виробництво овочів у менш розвинених країнах, ніж у країнах, де споживається найбільше цієї продукції на душу населення (Японія, США, країни ЄС). Це і пояснює суттєве зменшення частки світового виробництва овочів у цих країнах.

Значно зросло (у більшості випадків більш, ніж у 4 рази) виробництво овочевої продукції у Єгипті, Мексиці, Індії, Туреччині, що дозволило цим країнам увійти в десятку найбільших країн-виробників цього ринку та витіснити з нього такі країни як Франція та Японія. Як і у випадку з Китаєм, це пояснюється наближенням цих країн до найбільших ринків овочевої продукції та вигідністю, через дешевші ресурси, інвестувати кошти у виробництво овочевої продукції саме тут, а не безпосередньо у розвинених країнах.

Низький рівень забезпечення якісною сировиною овочепереробних підприємств в Україні є наслідком розвитку деструктивних процесів у ланцюгу «виробник - переробне підприємство», передусім, в контексті державного регулювання як виробництва овочів, так і їх реалізації переробним підприємствам.

Середньо- та довгострокові коливання цін є визначальними при формуванні довгострокових очікувань виробників як основи їх стратегічних рішень щодо згортання чи розширення виробництва. Їх значна з року в рік амплітуда та тенденція незначного довгострокового зростання деформує переваги овочівництва як привабливого для господарювання сегменту сільськогосподарського виробництва. Іншою стороною проблеми є висока собівартість переробки, особливо при низькому завантаженні переробних потужностей, що виливається в високу граничну собівартість одиниці продукції, що перероблюється.

За період 2000-2016 років спостерігається поступове зміцнення позицій спеціалізованих овочевих підприємств. Вони активно опановують передові зарубіжні технології вирощування, що позначається на зростанні урожайності овочів: за роки незалежності цей показник у фахових господарствах зріс у 4 рази, а в господарствах населення лише на 35%.

На національному ринку овочів спостерігається слабка асортиментна політика. Структура пропозиції представлена в основному такими овочевими культурами як капуста, морква, столовий буряк, цибуля, помідор. Україні бракує вітамінної продукції - перцю солодкого, баклажана, часнику, багатьох зелених і салатних культур. Сумарна частка цих культур у валовому виробництві становить 6,2%, тоді як у Європі на їх частку припадає 25-35%.

Основоположним етапом планування виробництва й використання продукції овочівництва є баланс її споживання, в якому відображається плановий рух овочевої продукції та окремих продуктів її переробки. Баланс формування й використання загальнодержавних овочепродовольчих ресурсів у 2016 р. свідчить, що із загальної пропозиції овочів і баштанних продовольчих культур у 10061 тис. т на продовольство

використовується 69,4%, на корм – 15,4 %, на посадку - 1,1 %, експорт – 2,2 %, втрати складають близько 11,9 % (таблиця).

Якщо у 2000 році виробництво овочів і баштанних продовольчих культур в країні становило 6195тис. т, то в 2010 році - 8873 тис. т І лише з 2010 по 2016 роки виробництво овочевих культур демонструє динамічне зростання. Як наслідок, рівень самозабезпеченості України овочами і баштанними продовольчими культурами (відношення виробництва до внутрішнього використання в Україні) поступово зростає і у 2014 році склав 103,4 %, що показує наскільки фонд споживання задовольняється власним вітчизняним виробництвом овочевої продукції.

Баланс овочів і баштанних продовольчих культур

Показники	Роки								2016 в % до 2000
	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016	
Вироб-ництво	6195	7606	8873	10815	10668	10323	9792	9998	161,4
Зміна запасів на кінець року	201	196	-22	458	-13	183	-213	73	36,3
Імпорт	29	100	311	213	237	225	95	136	у 4,7 раз
Усього ресурсів	6023	7510	9206	10570	10918	10365	10100	10061	167,0
Експорт	30	150	335	346	379	294	212	224	у 7,5 раз
Витрачено на корм	728	1214	1337	1568	1747	1620	1564	1548	212,6
Витрачено на посадку	86	90	118	127	130	117	110	110	127,9
Втрати	177	393	835	1077	1231	1223	1203	1195	у 6,8 раз
Фонд споживання	5002	5663	6581	7452	7431	7019	6890	6984	139,6
У розрахунку на 1 особу, кг	101,7	120,2	143,5	163,4	163,3	163,2	160,2	164,3	161,6

Джерело: Дані Державної служби статистики України

Попит на овочі повністю задовольняє внутрішнє виробництво. Ринок овочів характеризується вираженою сезонністю. При цьому пропозиція продуктів вітчизняного виробництва формується переважно за рахунок господарств населення, частка яких на внутрішньому ринку зростає. Розвиток інфляційних процесів зумовлює зростання цін на овочеву продукцію. Ця тенденція збережеться і надалі.

Зазначені вище тенденції зумовили те, що Україна перетворюється на потужного експортера овочів на світовому ринку. Експорт продукції овочівництва у 2016 році проти аналогічного періоду 2000 року збільшився у 7,5 раз. Істотно зріс експорт помідорів (у 5,6 разів) та заморожених овочів (у 18 разів). У 2016 році у країні зібрали 9998 тис. т і реалізували на зовнішньому ринку 224 тис. т овочів. Проте експортні можливості українського овочівництва у 2016 році не були реалізованими через постійні обмеження на традиційному нашому ринку збуту - у Росії. Проте, це нарешті дало змогу експортоорієтованим суміжним підприємствам відшукати канал, через який українські овочі почали реалізовуватись на європейський ринок насамперед у чорноморські країни.

Вітчизняних овочівників приваблюють ціни на зовнішніх ринках та можливість отримання валютної виручки. Очікується, що високий попит на українську овочеву продукцію збережеться і надалі. Отже, наявні перспективи розширення експорту овочів та продуктів їхньої переробки.

На основі викладеного можна зробити висновок, що основною особливістю ринку овочів в Україні є те, що вирощування завжди перевищує споживання. Крім того, парадоксальність та загострення ситуації ще в тому, що відсутні необхідні потужності для доробки, переробки, та ба навіть для зберігання овочів, а відповідно, маємо й слабо розвинений експорт. А тому агровиробники як правило продають урожай відразу на полі, що не дозволяє їм навіть вийти на мінімальний рівень рентабельності виробництва.

У формуванні загального обсягу пропозиції овочів і баштанних культур їхній імпорту овочів у 2016 році становив 1,8%. Внаслідок проаналізованих негативних тенденцій формування ринку овочівництва в Україні, обсяг імпорту за аналізований період збільшився у 4,7 раз.

На внутрішньому ринку у 2016 році на початку продажу бракувало 600 тис. тонн капусти. У січні-лютому ціни на неї були найвищими у Європі. В Україні продавали капусту і з Казахстану та Польщі.

Найбільшу питому вагу в структурі свіжої імпортової продукції у 2016 році займали морква й інші коренеплоди та помідори. Основними постачальниками свіжих овочів на внутрішній ринок України у 2016 році були: помідорів - Молдова (45% імпорту вказаної продукції), Туреччина

(33%); цибулі й часнику - Азербайджан (25 %) і Польща (21%), капусти - Польща (37%), огірків - Туреччина (44%). Відсутність виваженої державної політики регулювання стала наслідком відсутності довгострокової стратегії розвитку галузі.

В Україні для вирішення продовольчої проблеми потрібно збільшити реалізацію продукції в зимовий та весняний періоди. У південних районах країни доцільно розвивати спеціалізовані сільськогосподарські підприємства і господарства населення, створювати агропромислові об'єднання з виробництва та переробки овочевої продукції, що перетворить південні райони в основну базу постачання населенню країни овочевої продукції. Організаційний розвиток ринку овочевої продукції повинен включати створення гуртових ринків, проведення аукціонів, торгівельно-виробничих утворень, торгівельних і закупівельних підприємств і інших форм. Повинно бути забезпечено рівномірний потік продукції до кінцевого споживача протягом всього року.

Пріоритетним напрямом удосконалення товарного руху овочевої продукції має стати упорядкування стихійних ринкових відносин з допомогою організації оптових продовольчих ринків (ОПР), які вже давно й успішно функціонують у США, Японії та в інших країнах Європи. Одним з основних завдань ОПР є забезпечення роздрібною торгівлі й громадського харчування широким асортиментом продовольства в єдиному центрі, в якому формували б ринкові ціни на овочі, фрукти, м'ясо, рибу, бакалійну групу товарів тощо.

Оптовою реалізацією свіжої овочевої продукції мають займатися збутові фермерські кооперативи, оптові торгові центри, збутові кооперативні аукціони, оптові плодоовочеві ринки, а переробленої - великі агропромислові об'єднання, до складу яких мають входити підприємства оптової торгівлі та кооперативи з переробки й продажу.

Однією з перспективних форм оптової торгівлі свіжою плодоовочевою продукцією є збутові кооперативи. В них можуть об'єднуватися виробники овочів для створення певних умов реалізації вирощеної ними продукції. Кооперативи, головним чином, працюють з однією-двома культурами. Збутові кооперативи можуть реалізовувати овочі як безпосередньо у великі магазини (типу “супермаркет”), так і через оптові ринки. Кооперативи, що спеціалізуються на збуті свіжої плодоовочевої продукції, можуть мати власні пакувальні підприємства, обладнання для попереднього охолодження продукції, сховища. Можна також організувати власну торгову мережу для забезпечення гарантованого збуту свіжої плодоовочевої продукції.

Оскільки основну частку овочів (понад 80%) вирощують у

господарствах населення, то необхідно є закупівля продукції в цих господарствах та доведення її до споживача. Потрібно створювати підприємства й організації для закупівлі овочів у місцях виробництва (головним чином, у приватних дворах).

Сучасний ОПР - це торговельні приміщення, допоміжні служби, транспортні мережі та споруди, об'єкти сервісу, контролю, безпеки та інші служби.

Світовий досвід функціонування ОПР свідчить про те, що концентрація торгівлі має значні переваги, а саме:

- поєднує інтереси товаровиробника, продавця й покупця в часі та просторі за умови широкого асортименту і гарантованого збуту;
- стимулює вітчизняного товаровиробника в системі збуту;
- створює вільний немонополізований ринок високого ступеня досяжності й безпеки;
- формує впорядковану систему розподілу продовольства;
- держава одержує інструмент для регулювання цін і контролюючу зону оподаткування, контролю за якістю, сертифікацією продукції;
- створює спонукальний поштовх для пожвавлення економіки.

Висновки. Проаналізувавши ринок овочів в Україні за останні роки, варто виділити наступні тенденції його розвитку:

- ринок овочів України має хороші перспективи через сприятливий клімат і якісний ґрунт. Зниження обсягів виробництва пов'язано з несприятливою економічною і політичною ситуацією в країні, що знизилася купівельна спроможність споживачів. Також дана ситуація негативно вплинула на фермерів, яким стало не вигідно збільшувати посівні площі через низьку рентабельність і дорогі імпортовані товари по догляду за рослинами;

- негативною характеристикою досліджуваного ринку також є невелика кількість якісних сховищ овочів. Це впливає на те, що урожай гірше зберігається протягом року, втрати становлять близько однієї п'ятої та вирощувати на внутрішній ринок стає менш рентабельно, ніж на експорт, обсяги якого в останні роки теж знизилися через нестабільну політично-соціальну ситуацію на сході країни;

- аналіз балансу попиту та пропозиції за 2000-2016 рр. показав, що ємність національного овочевого ринку за цей період збільшилась на 67%. Водночас темпи зростання продукції на продовольство за цей самий період зросли тільки на 49 %. Відтак, є необхідність урізноманітнити асортиментну пропозицію, знизити собівартість овочевого виробництва, самотужки подбати про потужності зі збереження. Зробити це цілком реально, якщо розумно проводити фінансово-інвестиційну політику

овочевих господарств.

Бібліографічний список: 1. Скупський Р.М. Актуальні аспекти формування та функціонування овочевого ринку / Р.М. Скупський // Продовольчі ресурси. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 4. – С. 62-70. 2. Скупський Р.М. Стан та основні тенденції формування овочевого ринку / Р.М. Скупський // Бізнес-навігатор. Науково-виробничий журнал. – 2012. – № 1 (27). – С. 228-235. 3. Ульяновченко О.В. Стан та перспективи розвитку овочепереробної галузі України / О.В. Ульяновченко, Н.В. Прозорова // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки. – 2014. – № 7. – С. 49-57. 4. Вакуленко О.А. Конкурентна позиція сільськогосподарських підприємств при виході на зовнішній ринок / О.А. Вакуленко, Л.В. Назарова // Студентський науковий вісник. – № 1. – 2009. – с. 3-6. 5. Кучеренко Т.М. Ринок овочів і баштанних культур в Україні: поточна кон'юнктура і прогноз / Т.М. Кучеренко // Пропозиція. – 2009. – № 1. – С. 52-56. 6. Близький Р.С. Аналіз експортно-імпортних обсягів продажу овочів в Україні / Р.С. Близький // Економіка, менеджмент, підприємництво: зб. наук. пр. – СНУ ім. В. Даля. 2012. – № 24 (1). – С. 46-52. 7. Кучеренко Т. Ринок овочів і баштанних культур в Україні: поточна кон'юнктура і прогноз / Т. Кучеренко // Пропозиція. – 2008. – № 12. – С. 46-49. – 2009. – № 1. – С. 52-56. 8. Рудь В.П. Значення овочевого ринку в продовольчій безпеці України / В.П. Рудь // Вісн ХНАУ Сер. «Економіка АПК і природокористування». – 2009. – № 11. – С. 363-368. 9. Супіханов Б.К. Розвиток ринків аграрної продукції: монографія // Б.К. Супіханов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 530 с.

Захарчук О.В. Рынок овощей в Украине. Исследованы проблемы развития рынка овощей в Украине в современных условиях. Обосновано теоретические и практические положения формирования рынка овощей в Украине и разработка практических рекомендаций и направлений по обеспечению его эффективного функционирования. На основе анализа баланса спроса и предложения исследовано емкость национального овощного рынка и потенциальные экспортные возможности рынка овощей.

Ключевые слова: рынок овощей, экспорт-импорт, овощеводство, цена, реализация, эффективность.

Zakharchuk O.V. Vegetables market in Ukraine. Vegetable production is a specific branch of plant growing, which includes a large selection of vegetable crops grown under different technologies, with different shelf-life of

vegetable products, with different cost and efficiency of its production. The globalization of the economy sharply raises the question of the development of certain agricultural sectors that can provide global food security. In addition, the transition of the agrarian sector of Ukraine to a market economy and Ukraine's membership in the WTO necessitate a scientific solution to a large number of issues related to the economic development of sectoral agro-sector complexes.

The problems of development of the vegetable market in Ukraine under modern conditions are investigated. The theoretical and practical provisions for the formation of the vegetable market in Ukraine and the development of practical recommendations and directions for ensuring its effective functioning are substantiated. Based on the analysis of the balance of supply and demand, the capacity of the national vegetable market and the potential export opportunities of the vegetable market were investigated.

Key words: vegetable market, export-import, vegetable growing, price, sales, efficiency.

Стаття надійшла до редакції: 23.10.2017 р.